

Əhməd bəy Ağaoğlu

Böyük mütəfəkkir və ictimai-siyasi xadim

Yaradıcılığı qədər şəxsiyyəti də, həyat yolu da, yaşadığı dövrü də mürəkkəb və ziddiyətli olan Əhməd bəy Ağaoğlunun elmi-nəzəri irsinin araşdırıcıları və ümumiyyətlə, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərini əhatə edən Azərbaycan kulturoloji fikrinin tədqiqatçılari bu böyük mütəfəkkirin nəinki bütün əsərlərinin bir araya gətirilməsinin, hətta əsərlərinin mükəmməl bibliografiyasının hazırlanmasının nə qədər müşkül bir məsələ olduğu fikrində həmrəydirlər.

Bu bir həqiqətdir ki, əlli ildən artıq qızığın, firtinalı, həm də fasilesiz, aramsız bir yaradıcılıq yolu keçən, adı, şöhrəti Parisdən Bakı və Tiflisə, Peterburq və Moskvaya, bir az sonra İstanbul və Ankaraya, nəhayət, bütün Türkiye və Yaxın Şərqi yayılan, fəlsəfə, tarix, iqtisadiyyat və din tarixinə, ədəbiyyat, hüquq, ictimaiyyət və elm-mədəniyyət məsələlərinə həsr olunmuş ciddi elmi-nəzəri və publisist əsərlərin müəllifinin, fəal mədəniyyət, elm və siyaset xadimini, XIX yüzilliyin 90-cı illərindən etibarən dünyanın bir neçə ölkəsinin arxiv və kitabxanalarına səpələnmiş yazılarını toplamaq şərəfli olduğu qədər də ağır bir işdir. Ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən görülməsi inanılmayacaq dərəcədə çətin olan bu işə, hələ vaxtilə AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirehmədov və akademik Kamal Talibzadə, sonralar isə bir çox Azərbaycan, Türkiye və habelə Qərb alimləri zəhmət sərf etslər də, səmərəli bir nəticənin ortada olmaması faktı, bunun yalnız fərdi şəkildə deyil, elmi bir təşkilat, qurum tərəfindən sistemli və kompleks halda görülməsi zərurətini ortaya qoymaqdadır.

Yalnız kitab halında neşr edilmiş əsərlərini nəzərdən keçirəkən məlum olur ki, Əhməd bəy Ağaoğlunun yazılarında geniş müzakirələr açıldığı, təhlillər apardığı və qənaətlər əldə etdiyi ən mühüm mövzular fərd, hüquq, insan haqları, demokratiya, dil, din, mədəniyyət, millət və dövlət məsələlərinə həsr edilmişdir. Əhməd bəy Ağaoğlunun ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən panislamist, pantürkist, qərbçi adlandırılmasının səbəbi isə onun həyatı boyu yaradıcılıq fəaliyyətini məhz bu mövzulara həsr etməsi, ictimai, siyasi, elmi fəaliyyətlərinin əsasında mədəni intibah, sivil yaşam tərzi uğrunda mübarizənin durmasıdır.

Əhməd bəy Ağaoğlunun istər Fransa, istər Azərbaycan, istərsə də Türkiye dövrü fəaliyyətini əks etdirən yüzlərə məqalənin təkçə sərlövhəsi insanı heyrətə salır və müəllifin biliyinə, məlumat zənginliyinə, mübarizliyinə, prinsipiallığına heyran qalmaya bilmirsən. Onun analitik təhlili, elmi-nəzəri ümumiləşdirmə istədə ilə bilik, məlumat zənginliyi sintez halında meydana çıxır ki, bu da öz növbəsində tarixi, ictimai, si-

yasi, mədəni hadisələrə ideya, milli və bəşəri mənəvi dəyərlər baxımdan verilən meyarın düzgünlüğünə dələlet edir.

Təsadüfi deyildir ki, müasirləri Əhməd bəy Ağaoğlunu "Türk təfəkkür və təhririnin çox canlı və həyəcanlı bir siması", "Avropa qəzətçiliyinin Şərqi çox qüvvətli bir nümayəndəsi", "Yaxın Şərqi tarixi avropaşma hərəkatının ən səmimi ideoloqu" adlandırmışlar. Tədqiqatçıların qənaətinə görə isə Əhməd bəy Ağaoğlu Qərb və Şərqi mədəniyyətini birlikdə mənimsemmiş, canına hopdurmış müstəsna bir şəxsiyyətdir. Əgər Əhməd bəy Ağaoğlunun fəaliyyət və yazılarının əksəriyyətini əvvəller türk millətçiliyi və türk mədəniyyəti təşkil etmişdirlər, sonralar fikir azadlığı və bilavasitə Avropa mədəniyyətini tam anlamlı ilə mənimsemə mövzuları ağırlıq qazanmışdır. O, Fransada təhsil aldığı illərdə məşhur fransız şərqşünasları Ernest Renan və professor Ceyms Darmestete ilə tanış olmuş, onların mühəzziplərini dinləmişdir. Həmçinin Parisdə Cəmaləddin Əfqani ilə tanışlığı onun islamiyyətlə bağlı düşüncələrinə dərin təsir göstərmişdir.

Əhməd bəy Ağaoğlu Parisdə məşhur fransız siyasi nəşrin - "Journal des débats"ın İran üzrə müxbiri kimi fəaliyyət göstərmiş və "Jurnal de débat", "Revü Veen", "Noyve Revü" kimi fransız mətbü orqanlarında ilk yazılarını dərc etdirmişdir. O, 1892-ci ildə Londonda keçirilen IX Beynəlxalq Şərqşünaslar Konqresində "Şiə dinində məzdəki inancları" mövzusunda məruzə etmiş və həmin məruzənin mətni Kembric Universitetinin nəşr etdiyi topluya daxil edilmişdir.

Fransada təhsil aldığı dövrə Avropa demokratik ideyalarından və fransız şərqşünas alimlərinin əsərlərindən təsirlənən Əhməd bəy Qarabağ qayıdan kimi tezliklə Azərbaycan xalqının milli özünüdərketmə və türkçülük ideyalarının yayılması işinə başlayır. O, Şuşa şəhərində ilk dəfə qiraətxana-kitabxana açır, şəhərin realni məktəbində fransız dilini tədris edir. 1894-cü ildə Fransadakı təhsilini bitirdikdən sonra Qafqaza dönen Əhməd bəyə yurdaşları tərəfindən "Firəng Əhməd" ləqəbi M.Ə.Rəsulzadənin yazdıqına görə "Firəngistanda oxuduğundan ziyadə

firəng fikir və ideyalarını yaymaq xüsusunda göstərdiyi qeyrət üçün təxiləmişdi".

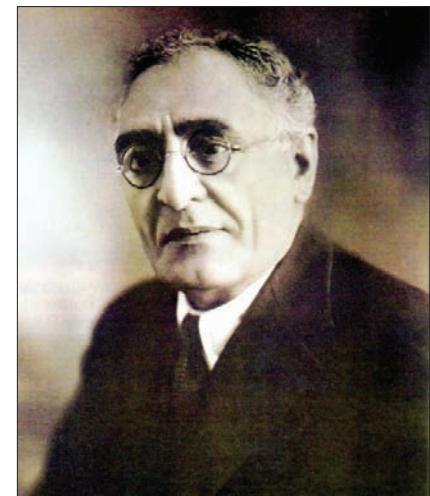
Ümumilikdə, Əhməd bəy Ağaoğlu yaradıcılığında və kulturoloji baxışlarında islamçılıq, türkçülük, qərbçilik kimi fikri cərəyanlar özünü qabarıqlığı ilə bürüzə vermiş və tarihi, ictimai, siyasi hadisələrin təsiri prosesində bu cərəyanlar bir-birini əvəzləyərək biri digərini doğurmuşdur.

Əhməd bəy Ağaoğlu 1915-ci ildə Afyon nümayəndəsi olaraq Osmanlı Məclisi Məbusanında (Millət Məclisi) təmsil olunmuş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin (1918-1920) millət vəkili olmuş və 1923-cü ildə Qars vilayəti millət vəkili olaraq 2-ci Dönəm Türkiye Büyük Millet Məclisində (1923-1927) seçilmişdir.

Əhməd bəy Ağaoğlunun ailə həyatı da onun düşüncələrinə uyğun və tutarlı bir şəkildə formalaşmışdır. Həm milli dəyərlərə, həm də müasir dünyanın mədəni dəyərlərinə uyğun bir tərzdə yetişdirdiyi övladları Türkiyənin ictimai, siyasi və mədəni həyatında feal mövqə tutmuşlar. Oğlu Səməd bəy Ağaoğlu ədəbi və siyasi fəaliyyəti ilə Türkiyənin tanınmış şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. Qızları Süreyya Ağaoğlu və Tezər Taşkiranın adı qabaqcıl türk qadınları arasında yer almışdır. Belə ki, İstanbul Hüquq Fakültəsinin ilk qadın tələbələrindən olan Süreyya Ağaoğlu Türkiyənin ilk qadın vəkili statusu almış, Avropada ali təhsil almış ilk türkiyəli qadın Tezər Taşkiran isə Cümhuriyyət Xalq Partiyasının üzvü olaraq 1943-cü ildə Qarsdan millət vəkili seçilmişdir.

Haqqında çox yiğcam təqdimatdan da göründüyü kimi Əhməd bəy Ağaoğlu keşməkəşli həyatı və məhsuldar fəaliyyəti ilə xalqımıza zəngin yaradıcılıq irsi buraxmışdır. Bu mənada, Əhməd bəy Ağaoğlunun 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 10 aprel 2019-cu il tarixli Sərəncamı böyük mütəfəkkir və ictimai-siyasi xadimin mədəni irsine verilən yüksək qiymət kimi tarixi əhəmiyyət daşıyır. Bunu da qeyd edək ki, artıq bu günlərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncamı ilə əlaqədar olaraq Parisdə - YUNESKO-nun mənzil-qərargahında qurumun himayədarlığı ilə tədbir keçirilmişdir.

Yubiley tədbirində Azərbaycan Respublikasının Macaristandakı səfiri professor Vilayət Quliyev "Əhməd Ağaoğlunun dünyagörüşünün formalaşmasında Fransa mühitinin ro-

" adlı məruzə ilə çıxış etmişdir.

Ümidvarıq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarına əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə hazırlayıb həyata keçirəcəyi tədbirlər planı da Azərbaycanın ictimai, elmi və mədəni həyatına töhfələr verməsi baxımdan yaddaşalan tarixi hadisəyə çevriləcəkdir. İnanırıq ki, dövlət səviyyəsində həyata keçiriləcək bu tədbirlər bütün ağaoglusevərlərin sevincinə səbəb olacaqdır. Bu mənada biz də bir vətəndaş olaraq öz arzu və istəklərimizi aşağıdakı təkliflər şəklində bildirməyi uyğun hesab etdik:

1. Əsərlərinin külliyyatının hazırlanması və nəşri Əhməd bəy Ağaoğlu irsinin təbliği və tədqiqi baxımdan faydalı olar.

2. Zəngin ictimai-siyasi fəaliyyətinin və elmi-ədəbi yaradıcılığının gənc nəslə öyrədilməsi baxımdan Əhməd bəy Ağaoğlu irsinin orta və ali məktəb dərsliklərinə daxil edilməsi məqsədə uyğun olar.

3. Ernəmələr tərəfində tərətilmiş soyqırımı hadisələri zamanı əhalinin təşkilatlaşdırılması uğrunda gördüyü işləri və Bakı əhalisinin köçürülməsi niyyətlərinə qarşı apardığı ardıcıl və gərgin fəaliyyətləri də nəzərə alaraq Bakıda Əhməd bəy Ağaoğlunun abidəsinin ucaldılması tarixi ədalətsizliyin bərpası baxımdan təqdirəliyiq hadisə olar.

4. Hesab edirik ki, həm Azərbaycanın, həm də Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında böyük xidmətləri olmuş Əhməd bəy Ağaoğlunun 150 illik yubileyinə həsr edilmiş tədbirlərin, onun təhsil aldığı Fransada - Sarbonna Universitetində, Türkiyədə və İngiltərədə də keçirilməsi faydalı olar.

Mübariz SÜLEYMANLI,
ADMİU-nun professoru,
fəlsəfə elmləri doktoru.

Rövşən AGAYEV,
Ağaoğlular nəslinin nümayəndəsi.